

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Tussen Zuidzee en Noordzee

Twee hypothesen over een wandkaart van Nicholas de Fer uit 1713

Vannieuwenhuyze, B.; van der Vaart, L.; van Netten, D.; Rygl, S.; Casteels, I.; Korver, I.

Publication date

2019

Document Version

Final published version

Published in

De Boekenwereld

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Vannieuwenhuyze, B., van der Vaart, L., van Netten, D., Rygl, S., Casteels, I., & Korver, I. (2019). Tussen Zuidzee en Noordzee: Twee hypothesen over een wandkaart van Nicholas de Fer uit 1713. *De Boekenwereld*, 35(2), 8-15.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Tussen Zuidzee

Samenstelling van het niet-gemonsterde exemplaar van Nicolas de Fers Carte de la Mer du Sud. Carte de la Mer du Nord, 194x 106 cm. Bibliothèque nationale de France, Parijs.

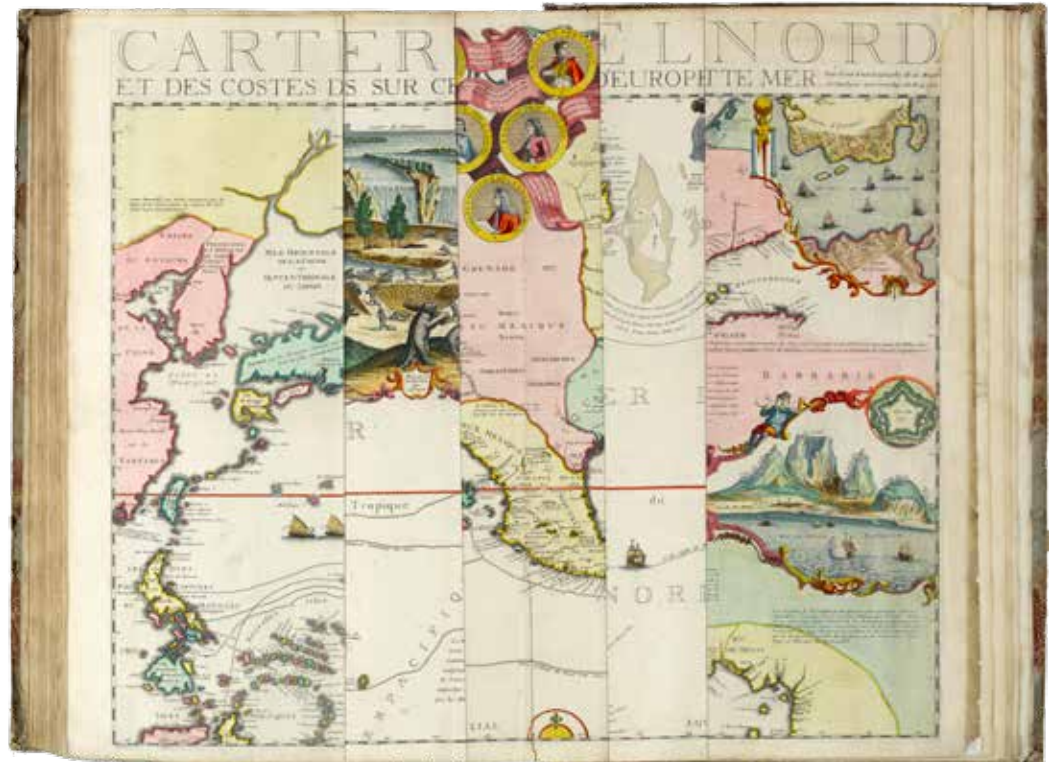
en Noordzee

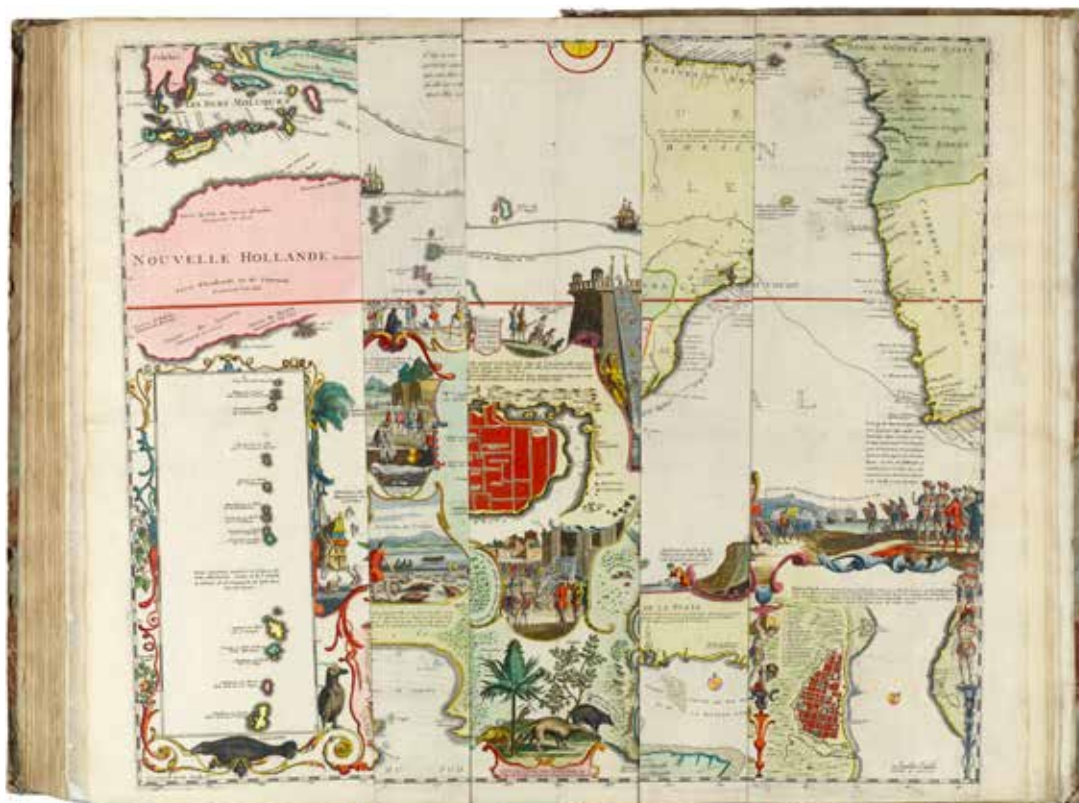
Tussen Zuidzee en Noordzee

Twee hypothesen over een wandkaart van Nicholas de Fer uit 1713

Bram Vannieuwenhuyze, Luuk van der Vaart, Djoeke van Netten, Sarka Rygl, Isabel Casteels en Iris Korver¹

In twee delen
opgevouwen
exemplaar van
De Fers *Carte de la
Mer du Sud. Carte
de la Mer du Nord.*
Allard Pierson |
De Collecties van
de Universiteit
van Amsterdam.

Wie in de kaartenverzameling van het Allard Pierson het zevende deel van Reinier Ottens' *Atlas maior* uit 1724-1725 doorbladert, stuit op een prachtige opgevouwen wandkaart: de *Carte de la Mer du Sud. Carte de la Mer du Nord*, uitgegeven door Nicolas de Fer in 1713.² Hij werd door P. Starckman uit Den Haag gegraveerd op tien bladen en meet samengesteld 194 x 106 cm.³ Zo'n wandkaart past uiteraard niet in een foliant. De bovenste en onderste helft werden daarom apart ingeplakt en moeten zowel naar links als naar rechts worden uitgevouwen. De legenda, een lange tekst bestaande uit meerdere paragrafen, zijn op vijf aparte bladen gedrukt en in Ottens' atlas op twee bladzijden geplakt.⁴ In zijn geheel valt de kaart in deze atlas dus niet te bekijken.

Nicolas de Fer (1646-1720). Postume gravure door zijn schoonzoon Jacques-François Bénard. Barry Lawrence Ruderman Antique Maps, La Jolla (CA).

De wandkaart is bijzonder vanwege de bewaartoeestand en de prachtige inkleuring, maar ook de complexe inhoud roept vragen op. Het groepje masterstudenten dat in 2018-2019 het werkcollege Kaartanalyse en Historisch GIS aan de Universiteit van Amsterdam volgde, kreeg de opdracht de ontstaanscontext na te gaan. In dit artikel belichten we kort enkele resultaten en hypothesen die uit dit kleinschalige onderzoek zijn voortgekomen.⁵ We gaan daarbij vooral in op de vraag of uitgever De Fer via deze kaart zijn eigen oeuvre compileerde tot een *magnum opus*, dan wel of de totstandkoming eerder verband houdt met de toenmalige politieke en economische ontwikkelingen binnen en buiten Frankrijk. Het is niet onze bedoeling om hierover definitieve uitspraken te doen, wel om de fascinatie voor en verder onderzoek naar deze kaart aan te wakkeren.

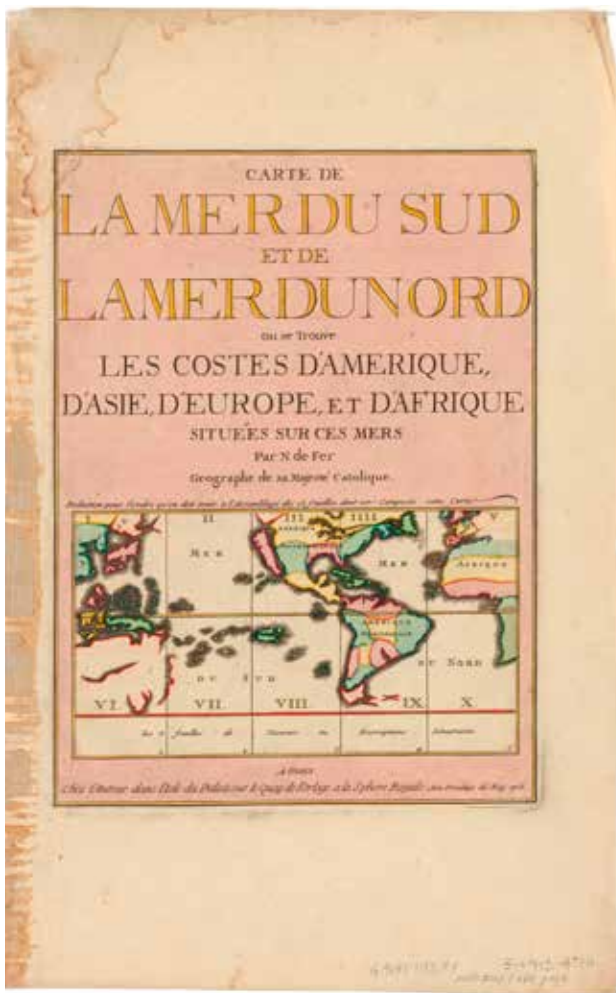
Exemplaren en navolging

Allereerst is nagegaan of er andere exemplaren bewaard zijn gebleven. Die zoektocht leidde al snel naar een ingekleurd, losbladig exemplaar in de Bibliothèque nationale de France in Parijs, dat we ter plekke hebben geconsulteerd.⁶ Opvallend genoeg ontbreken de legenda, tenzij deze misschien apart in de onmetelijke collecties van de bibliotheek worden bewaard. De BnF bezit nog twee exemplaren van de kaart en ook in de Harvard Map Collection wordt een exemplaar bewaard.⁷ In die laatste collectie bevindt zich onder dezelfde signatuur ook een titelbladzijde van de kaart, die dus klaarblijkelijk ook in niet-gemonteerde vorm in een soort *carnet* kon worden bewaard. Ook opmerkelijk, het Maritiem Museum te Rotterdam heeft enkel de bovenste helft van de kaart in bezit.⁸

Kort na 1713 werd een verkleinde, vierbladige navolging van de wandkaart uitgegeven door Henri Abraham Chatelain, waarvan de lange titel voluit luidt: *Carte très curieuse de la Mer du Sud, contenant des remarques nouvelles et très utiles non seulement sur les ports et îles de cette mer, mais aussy sur les principaux pays de l'Amerique tant Septentrionale que Meridionale, avec les noms & la route des voyageurs par qui la decouverte en a été faite. Le tout pour l'intelligence des dissertations suivantes.* Het exemplaar van het Allard Pierson is andermaal ingeplakt in een atlas, en wel in het zesde deel van Nicolas Gueudevilles *Atlas historique, ou nouvelle introduction à l'histoire, à la chronologie & à la géographie ancienne & moderne*, uitgegeven door L'Honoré en Chatelain te Amsterdam in 1719.⁹ Gemonteerde exemplaren van de kaart bevinden zich onder meer in het Norman B. Leventhal Map & Education Center in Boston en de Bibliothèque nationale de France in Parijs.¹⁰

Een boordevolle kaart in een notendop

In het *Journal des Sçavans* van september 1713 wordt de *Carte de la Mer du Sud. Carte de la Mer du Nord* van Nicolas de Fer aangekondigd.¹¹ Uiteraard wordt de loftrumpet geblazen over de kaart, bestaande uit tien bladen voor het *corps de la carte* en vijf voor de *descriptions*. De kusten van Noord- en Zuid-Amerika worden 'zeer gedetailleerd en zeer nauwkeurig' weergegeven, de westkusten van Europa en Afrika en de oostkusten van

Titelbladzijde van de *Carte de la Mer du Sud. Carte de la Mer du Nord*. Harvard University, Cambridge (MA).

Azië zijn 'niet minder goed beschreven'. In één oogopslag, aldus de advertentie, ziet men de routes die vroegere reizigers hebben gevolgd om van de Noordzee naar de Zuidzee te varen.

Wie de kaart bekijkt, ziet in de eerste plaats vooral de indrukwekkende hoeveelheid vignetten, inzetkaarten en teksten. Naast de breed uitgeschreven legenda op de aparte bladen kunnen op de kaart zelf drie soorten teksten worden onderscheiden: toponiemen, voornamelijk van kustplaatsen, informatieve paragraafjes over ontdekkingsreizen en handel, en de cartouche met de opdracht aan Louis Alexandre de Bourbon. De illustraties kunnen in vijf groepen worden verdeeld: planten (15), dieren (19), stads- en streekkaartjes (24), scènes met lokale monumenten en plaatselijke bewoners (24) en portretten van ontdekkingsreizigers (9). Op de kaart kunnen inderdaad ook de routes van elf ontdekkingsreizigers worden gevolgd. Alles bij elkaar genomen biedt de wandkaart een overweldigende indruk. De kaarthistoricus Peter van der Krogt bestempelde haar dan ook als een 'meesterwerk van barokke cartografische decoratie' en als een 'picturale encyclopedie van de geschiedenis van de ontdekkingsreizen in het westelijk halfmond'.¹²

De tweeledige kaarttitel geeft aan dat de Zuidzee (Stille Oceaan) en Noordzee (Atlantische Oceaan) het hoofdonderwerp vormen. Dankzij die focus zijn Noord- en Zuid-Amerika centraal en prominent weergegeven, in het midden van beide oceanen. De oostkant van Azië en de westkant van Europa en Afrika zijn naar respectievelijk de linker- en rechtermarge verdrongen. We kunnen zeker niet spreken van een wereldkaart, omdat gro-

te delen van die continenten ontbreken. Van Australië, op de kaart *Nouvelle Hollande* genoemd, en Nieuw-Zeeland zijn slechts een handvol kustlijnen te zien.

Niet alleen in het kaartbeeld, ook op inhoudelijk vlak staat Amerika centraal. Haast alle afgebeelde dieren, gewassen, reizen en reizigers houden direct of indirect verband met de Nieuwe Wereld. Naar het opvallende vignet met de bevers is eerder al onderzoek gedaan, onder meer door Margot Francis.¹³ De Europese bever was nagenoeg uitgestorven en bevervachten uit Noord-Amerika waren bijzonder gewild als grondstof voor hoeden. In de zeventiende eeuw woedde in Noord-Amerika een ware 'beveroorlog' tussen Fransen, Engelsen en Nederlanders, die allen het monopolie op de vachtenhandel opeisten. Ter plaatse werd deze oorlog voornamelijk uitgevochten door indiaanse stammen, die bewapend en beloond werden door Europeanen. Het vignet 'verzwijgt' deze gewelddadige strijd en het bijhorende bloedvergieten, maar toont wel de hecht georganiseerde en hiërarchische 'beversamenleving': talrijke gedisciplineerde bevers ('castors') werken samen aan een dam onder het toezien oog van een architect. Aldus toont de afbeelding hoe de ideale samenleving in de ogen van onder meer de Franse aristocratie eruit zag. Impliciet blijkt hieruit dat de bevers hoger werden geacht dan de inheemse bevolking, die als niet-hiërarchisch, ongeorganiseerd, lui, gewelddadig en dus inferieur werd beschouwd. De Fers wandkaart verbeeldt én legitimeert de Europese koloniale overheersing in Amerika.

Pièce de résistance?

Welke beweegredenen heeft De Fer gehad om zo'n indrukwekkende kaart te laten graveren en uit te geven? Zijn levensloop biedt mogelijk aanknopingspunten.¹⁴ Hij werd geboren in 1646 als zoon van de Parijse prentenhandelaar Antoine de Fer en zijn echtgenote Geneviève Hourlier en overleed in 1720. Als vroege tiener ging hij in de leer bij de graveur Louis Spirinx en in 1669 tekende hij zijn eerste kaart. Volgens Mireille Pastoureau profileerde hij zich niet als topograaf, maar als 'vulgarisator'.¹⁵ Hij legde zich toe op de uitgave van nuttige en actuele kaarten, onder meer van grenzen, versterkte steden, oorlogen, ontdekkingsreizen en observaties van de *Académie*.

Nadat zijn vader in 1673 was overleden, bestierde zijn moeder het familiebedrijf 'La Sphere Royale' op het *Île de la Cité*, in het hart van Parijs. In 1687 nam Nicolas de zaak over van zijn moeder en binnen enkele jaren werd hij een van de productiefste, rijkste en voornaamste kaartuitgevers in Parijs. Hij publiceerde ongeveer 600 losse kaarten, 26 wandkaarten en zestien atlassen. Als zijn belangrijkste werk wordt de *Atlas curieux* genoemd, in zes delen op de markt gebracht in 1700-1705 en diverse malen heruitgegeven. Ook het achtdelige *Forces de l'Europe* (1690-1695) is een bekend werk en kreeg onder meer navolging in de Republiek door Pieter Mortier en Carel Allard.

De Fer schopte het in 1690 tot 'geograaf van de Grand Dauphin', ofwel kroonprins Lodewijk (1666-1711), de oudste zoon en beoogde opvolger van Lodewijk XIV. Daarnaast voerde hij in het begin van de achttiende eeuw de titels 'geograaf van de koning van Spanje en van

Detail linksboven: nijvere bevers aan het werk bij de Niagara-waterval.

de Dauphin', 'geograaf van de koninklijke kinderen' en 'geograaf van de koningen van Spanje en Frankrijk'. Zijn bescherm- en broodheren waren allen lid van de familie Bourbon, die vanaf 1713 over zowel Frankrijk als Spanje regeerde. Ondanks die dubbele koninklijke steun en ondanks zijn productiviteit is het opmerkelijk dat De Fer amper ter sprake komt in publicaties over de achttiende-eeuwse Franse cartografie.¹⁶ Is er simpelweg nog geen uitvoerig onderzoek naar hem gedaan, of was hij minder belangrijk dan zijn titels suggereren?

Toen De Fer in zijn 66STE levensjaar de *Carte de la Mer du Sud. Carte de la Mer du Nord* uitbracht, had hij tientallen jaren ervaring als kaartenuitgever. Een vergelijking met zijn eerdere werk bracht ons tot de hypothese dat de wandkaart misschien wel zijn *pièce de résistance* is geweest, een groots opgezet compilatiewerk waarmee hij zijn naam en faam definitief wilde vestigen. Een volledig nieuwe creatie zou zowel intellectueel als technisch een monsterproject zijn geweest. Daarom gaf De Fer aan de graveur Starckman opdracht om een reeks eerder uitgegeven kaarten en prenten tot een grote nieuwe wandkaart te compileren.

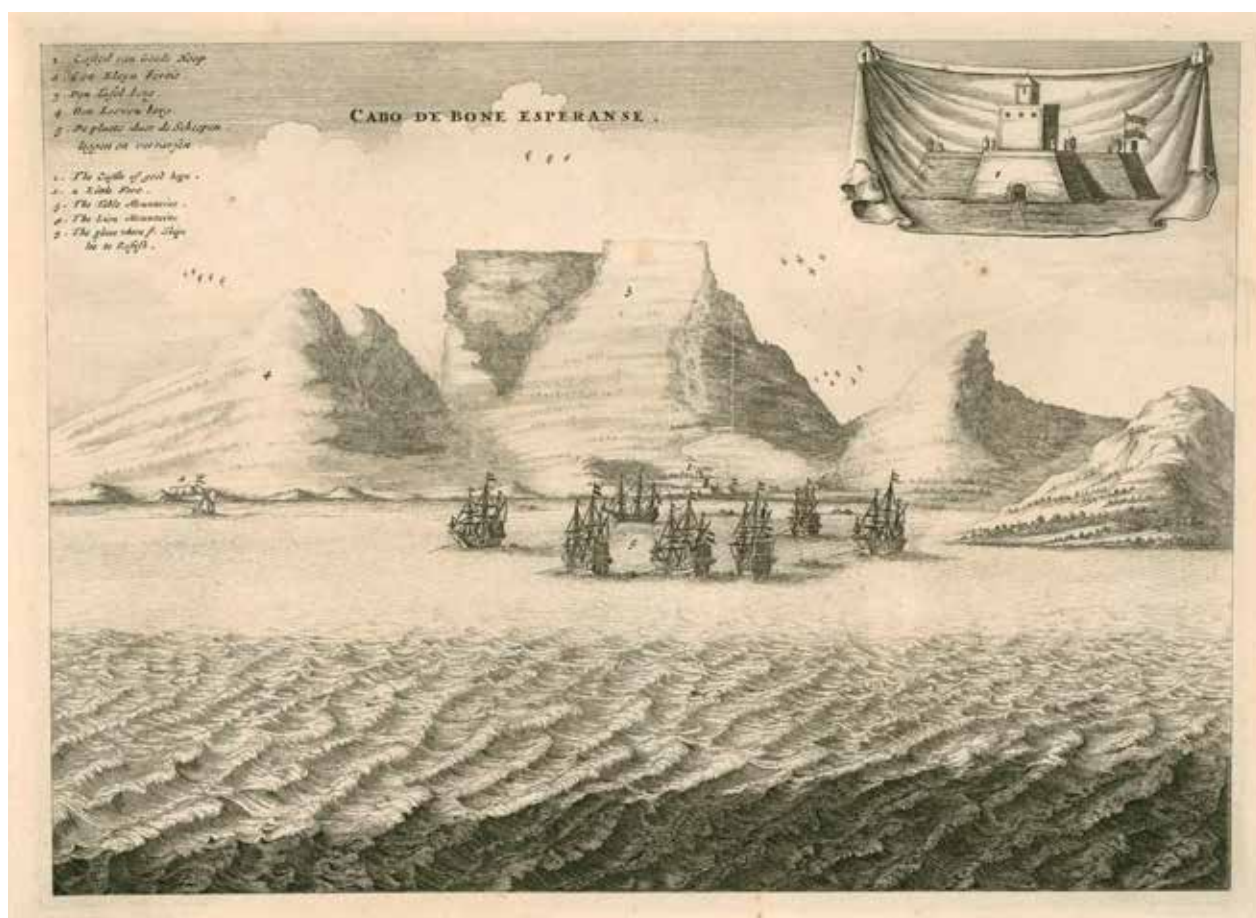
Elk vignet en inzetkaartje vergen eigenlijk een aparte studie, maar duidelijk is wel dat verscheidene teruggaan op bestaand kaarten- en prentenmateriaal, uitgegeven door De Fer zelf of door anderen. Zo is de afbeelding van de Tafelberg rechtsboven geïnspireerd op de prent 'Cabo de Bone Esperanse', die onder meer is opgenomen in Olfert Dappers *Naukeurige Beschrijvinge der Afrikaensche gewesten* uit 1668. Het kaartbeeld van Noord- en Zuid-Amerika met de vignetten over de bevers, kabeljauwvisserij en inheemse bevolking verscheen op eerdere kaarten uit 1698 en 1699.¹⁷ Het stadsplattegrondje van Mexico is een sterk vereenvoudigde versie van de losse stadsplattegrond die De Fer in 1715 zou uitgeven.¹⁸ De voorstelling van het 'eiland' Californië gaat samen met enkele vignetten terug op zijn kaart *La Californie ou Nouvelle Caroline* uit 1720.¹⁹ Verder onderzoek moet uitwijzen of deze beide kaarten ook op ouder werk teruggaan.

Na De Fers dood op 25 oktober 1720 werd zijn nalatenschap verdeeld over zijn drie schoonzonen. Twee van hen, Jacques-François Bénard en Guillaume Danet,

zetten de zaak voort. Op enkele exemplaren van de *Carte de la Mer du Sud. Carte de la Mer du Nord* wordt Bénard als co-uitgever vermeld, net onder het titelwoord 'Nord' uiterst rechts bovenaan: 'A Paris Chez J.F. Benard, Gendre de S^r. de Fer sur le quay de l'Orloge a la Sphere Royale.' Op het exemplaar in de Ottens-atlas vinden we op die plek 'Par N. de Fer, Geographe de sa Majesté Catholique avec Privilege du Roy 1713', evenals onder het titelwoord 'Sud' midden bovenaan de kaart. Dat betekent dat we te maken hebben met twee verschillende staten van de kaart. Van Bénard is geen sprake in de aankondiging in het *Journal des Sçavans*, wat ons doet besluiten dat de tweede staat na 1713 tot stand kwam, mogelijk pas toen Bénard *La Sphère Royale* had overgenomen. De vraag blijft wel waarom Danet niet wordt vermeld. Op het eerste gezicht bestaan er verder geen verschillen tussen beide staten, maar een nauwkeurige vergelijking is nodig om hierover uitsluitsel te bieden.

Interieur van 'La Sphère Royale', de winkel van De Fer op het Parijse Île de la Cité. Gravure door Jacques-François Bénard, 1722. David Rumsey Historical Map Collection, Stanford (CA).

rechts
Detail linksonder
op de kaart:
indianen in
Noord- en Zuid-
Amerika, flora en
fauna; rechts bij-
zonderheden over
Mexico en Peru.

Detail rechts-
boven op de
kaart: indianen,
flora, fauna, met
plattegronden
van Havana
(Cuba) en
Veracruz
(Mexico).

Detail rechts-
boven op de
kaart: kabeljauw-
visserij.

Goede raad voor de Bourbons?

Evenals andere Franse uitgevers trachtte De Fer zijn patronagenetwerk aan het hof te kapitaliseren door zijn kaarten op te dragen aan leden van de koninklijke familie. De *Carte de la Mer du Sud*. *Carte de la Mer du Nord* is opgedragen aan Lodewijk Alexander van Bourbon, een buitenechtelijke zoon van koning Lodewijk XV, die naast een reeks adellijke titels ook de post van admiraal van Frankrijk in handen had. Dat was niet alleen een eretitel, want de man heeft daadwerkelijk enkele militaire maritieme successen behaald.

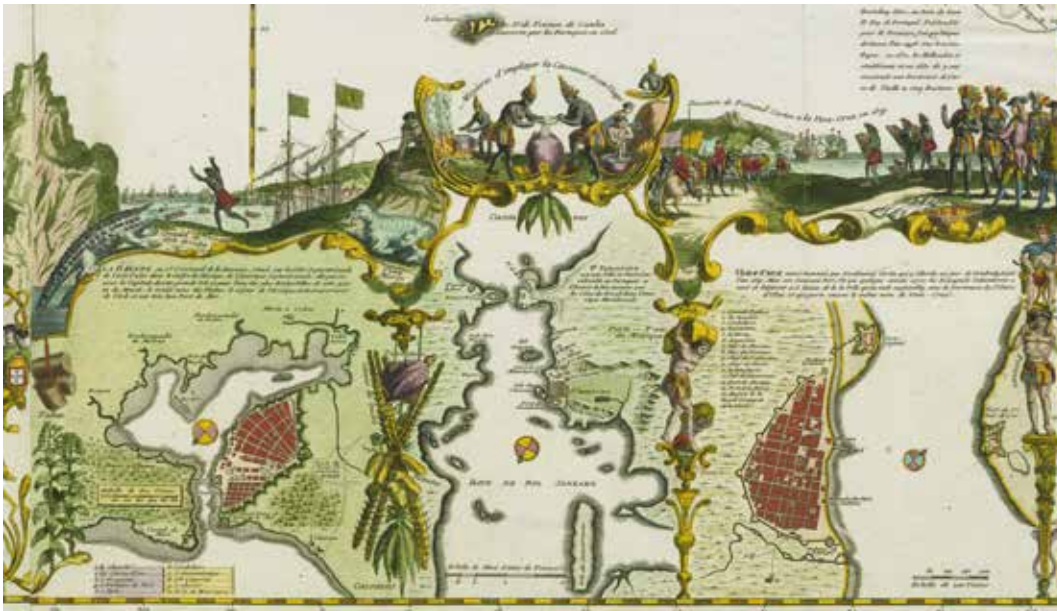
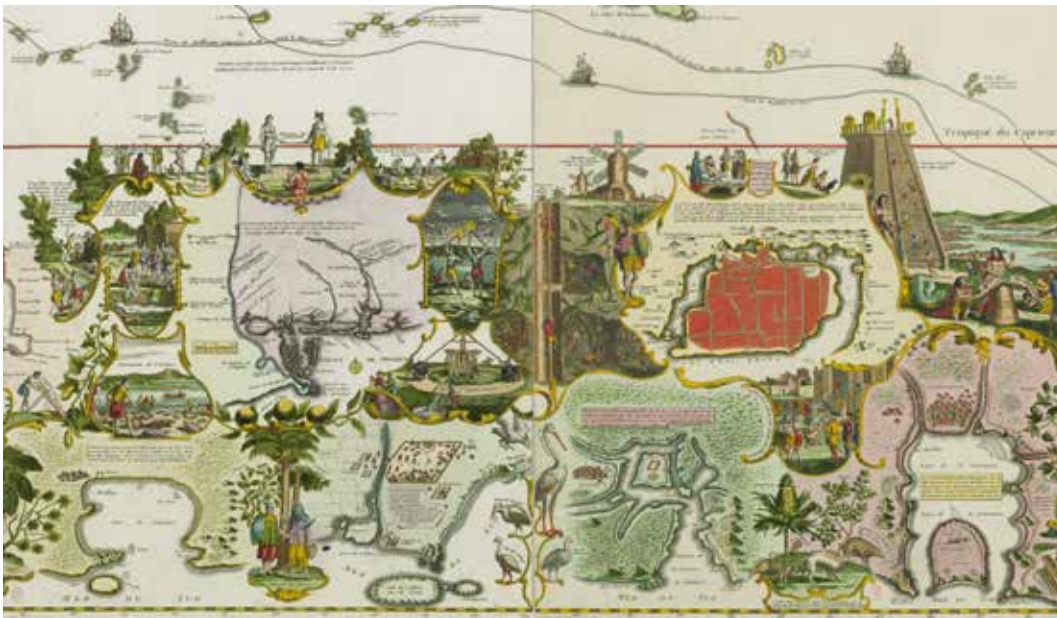
De opdracht aan admiraal Lodewijk Alexander past bij de titel en het thema van de kaart, maar doet ook de wenkbrauwen fronsen: was het niet logischer geweest dat De Fer zijn meesterstuk had opgedragen aan de Franse koning, in plaats van aan een buitenechtelijke zoon? Die bedenking bracht ons naar een tweede hypothese over de ontstaanscontext. Mogelijk is er een verband met de complexe politieke situatie van het moment. Het verschijningsjaar 1713 markeerde tevens het einde van de Spaanse Successie-oorlog, een slepend internationaal conflict met het koningschap van Spanje als inzet. Een kleinzoon van de Franse koning Lodewijk XIV als koning van Spanje was een doorn in het oog van de andere Europese mogendheden: de Bourbons zouden met de Franse en Spaanse troon, én met het overzeese Spaanse imperium een ongenaakbare positie verwerven. De Vrede van Utrecht van 1713 ondergroef die bedreigende hegemonie door Lodewijk XIV's kleinzoon weliswaar als de Spaanse koning Filips V te erkennen, maar hem uit te sluiten van de Franse troon. Spanje en zijn koloniale gebieden werden dus niet bij Frankrijk gevoegd, maar kwamen wel in handen van de Bourbons.

'Cabo de Bone Esperanse'. Het gezicht op Kaap de Goede Hoop diende als voorbeeld voor de inzet in Afrika, 'Cap de Bonne Esperance'. Rijksmuseum, Amsterdam

De eretitels van de kaartuitgever weerspiegelen de Frans-Spaanse connectie. Hoewel niets erop wijst dat de kaart ter gelegenheid van de Vrede van Utrecht werd uitgegeven²⁰, bevat hij misschien wel een advies aan De Fers Frans-Spaanse broodheren. In plaats van te focussen op de Frans-Engelse conflicten in Noord-Amerika of op de zoektocht naar de noordwestpassage, zoals in andere kaarten gebeurde, legt de kaart de nadruk op de Spaanse inbreng. De scheepvaartroutes naar de Zuidzee en naar de Spaanse kolonies in Azië zijn prominent weergegeven en het gros van de afgebeelde steden, activiteiten en mensen heeft betrekking op koloniale gebieden van Spanje. De kaart toont niet of nauwelijks dat Frankrijk recent veel gebied verloor aan de Engelsen, maar zet de voordelen van de Frans-Spaanse alliantie in Amerika in de verf. Dáár vallen voor Frankrijk, en voor de Bourbons in het bijzonder, nieuwe rijkdommen te vergaren, dáár moet de admiraal van Frankrijk zijn vloot heen sturen.

Gelaagde betekenis

Een complexe kaart als de *Carte de la Mer du Sud*. *Carte de la Mer du Nord* van Nicolas de Fer heeft ook een complexe ontstaansgeschiedenis en bezit meerdere betekenislagen. Wij hebben er twee aangeduid: enerzijds het *magnum opus* van een belangrijke Franse uitgever die in zijn nadagen een cartografisch en iconografisch compilatiewerk laat verschijnen; anderzijds de belichaming van een visie op de Frans-Spaanse toekomst die niet in Europa, Azië of Afrika, maar vooral in Amerika ligt, tussen Zuidzee en Noordzee. Wij hopen dat onze analyse als werkhypothese voor verder onderzoek zal fungeren. De Fers indrukwekkende wandkaart bevat ongetwijfeld meer aspecten en betekenissen die het exploreren waard zijn.

- 1 Verscheidene personen hebben dit onderzoek gefaciliteerd en suggesties en informatie aangeleverd. We danken met name Peter van der Krogt, Pieter Kuiper, Sjoerd de Meer, Ève Netchine, Reinder Storm en Stephan van der Linden.
- 2 Allard Pierson | De Collecties van de Universiteit van Amsterdam, HB-KZL 1808 A 12, nrs. 74a en 74b.
- 3 Afmetingen meegedeeld door Peter van der Krogt.
- 4 Allard Pierson | De Collecties van de UvA, HB-KZL 1808 A 12, nrs. 75 en 76.
- 5 Deze resultaten werden tevens gepresenteerd als voorprogramma van de Jansoni-us-lezing van 25 januari 2019 en in de bijhorende pop-up tentoonstelling in het Allard Pierson te Amsterdam.
- 6 Parijs, Bibliothèque nationale de France, Département Cartes et Plans, CPL GE C-24281 (RES).
- 7 Idem, GE DD-5424 en GE DD-5425; Harvard University, Harvard Map Collection, G9095.1713.F4.
- 8 Maritiem Museum Rotterdam, WAE491_A.
- 9 Allard Pierson | De Collecties van de UvA, HB-KZL 1808 A 18, ingeplakt in vier delen tussen p. 116 en 117.
- 10 Respectievelijk Boston Public Library, Norman B. Leventhal Map & Education Center, 06.01.000091 en de Bibliothèque nationale de France, Département Cartes et Plans, GE C-7816.
- 11 *Journal des Sçavans, pour le mois de septembre 1713. Augmenté de divers articles, tirez de Memoires de Trevoux*, Amsterdam, Chez les Janssons à Waesberge, 1713, p. 349-350.
- 12 Mededeling van Peter van der Krogt.
- 13 Zie Margot Francis, 'The strange career of the Canadian beaver: anthropomorphic discourses and imperial history', *Journal of Historical Sociology* XVII (2004) nrs. 2-3, p. 209-239 en Edward H. Dahl, 'The original beaver map: De Fer's 1698 wall map of America', *The Map Collector* 29 (1984), p. 22-26.
- 14 Biografische informatie over Nicolas de Fer in: Mireille Pastoureau, *Les atlas français XVIe-XVIIe siècles. Répertoire bibliographique et étude*, Parijs 1984, p. 167-169 en Josephine French (red.), *Tooley's dictionary of mapmakers. Revised Edition*. E-J, Riverside (CT) 2001, p. 59-60.
- 15 Pastoureau, o.c. noot 13, p. 167.
- 16 Zie Josef W. Konvitz, *Cartography in France 1660-1848. Science, engineering, and statecraft*, Chicago/Londen 1987; Mary Sponberg Pedley, *The commerce of cartography. Making and marketing maps in eighteenth-century France and England*, Chicago/Londen 2005; Christine Marie Petto, *When France was king of cartography. The patronage and production of maps in Early Modern France*, Lanham 2007.
- 17 Parijs, Bibliothèque nationale de France, Département Cartes et Plans, GE D-11602 en GE D-27641.
- 18 Idem, GE DD-2987 (8860).
- 19 Idem, GE DD-2987 (8879 B).
- 20 De Vrede van Utrecht werd in april 1713 gesloten; de *Carte de la Mer du Sud. Carte de la Mer du Nord* verscheen in de zomer van dat jaar, zo blijkt uit de aankondiging in het *Journal des Sçavans*.